

KRIŽARI I PUTNICI U SREDNJOVJEKOVNOJ SLAVONIJI*

Jean RICHARD, Dijon

U opisima srednjovjekovnih putnika teško je naći jasno određenu sliku onoga što se zove Slavonija. Niccolò de Poggibonsi piše: „Hvatamo luku u Slavoniji u jednom gradu koji se naziva Puola (Pula)”, a Gabriele Capodilista govori o „Puli (Puolla) kao posljednjem talijanskom gradu” na istočnom dijelu Jadrana: za jednog je Istra dio Slavonije, dok drugi, čini se, to isključuje.¹ Roger de Sanseverino omeđuje Dalmaciju Kvarnerskim zaljevom na sjeveru i „šibenskim otokom” na jugu, gdje počinje Slavonija, koja se proteže sve do Boke kotorske (što ga ne priječi da brda koja nadvisuju Kotor nazove „Dalmatinskim planinama”).² Arnold von Harff, naprotiv, Brione, Pulu i Zadar stavlja u Slavoniju, a Hvar, Korčulu i Dubrovnik u Dalmaciju.³ Gilles le Bouvier, koji piše zemljopis a ne putopis, nije ništa određeniji: pošto je opisao bosansko kraljevstvo (Bosse), rašku despociju (Srbija), zemlju velikog vojvode (Hercegovina) i hrvatsko kraljevstvo (Crussie), prelazi na opis dalmatinskog kraljevstva, kojemu pripadaju „Slavonija, Kefallinia (Chiflonie), dio Albanije i grofovija Udine (Esdigne), koja se nalazi između Istre i Austrije”.⁴

U nedostatku točne definicije, treba se zadovoljiti onim što su križari i hodočasnici vidjeli i kako su doživjeli krajeve uz istočnu jadransku obalu. Ovdje valja dodati i neujednačenost naših informacija.

---

* Srednjovjekovna *Slavonija* (*Sclavonia*, fr. *Esclavonie*) ima mnogo šire značenje nego istoimena hrvatska pokrajina danas. U zapadnim vrelima pojam *Sclavonia* redovito obuhvaća u etničkom smislu ono se u političkom javlja pod nomenklaturom *Croatia* (Hrvatska). O srednjovjekovnom značenju pojma Slavonija usp. F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, izd. Kršćanska sadašnjost, *Analecta croatica christiana* VI, Zagreb, 1975, str. 36–42.

1 Niccolò de POGGIBONSI, *Libro d'Ultramarè*, izd. A. BACCHI DELLA LEGA, Bologna 1881; P. BAGATTI, Jeruzalem, 1945; *Viaggio in Terra Santa di Santo Brasca 1480 con l'itinerario di Gabriele Capodilista*, izd. A. L. MOMIGLIANO-LEPSCHY, Milano, 1966.

2 *Viaggio in Terra Santa fatto e descritto per Roberto di Sanseverino*, izd. G. MARUFFI, Bologna, 1888 (Scelta, 188).

3 Izvadak iz: Gilles le BOUVIER, *Le livre de la description des pays*, izd. E. T. HAMY, Paris, 1908, str. 223 (*Recueils de voyages et documents pour servir à l'histoire de la géographie*, 22); *Die Pilgerfahrt des Ritter Arnold von Harff*, izd. E. DE GROOTE, Köln, 1860; engl. izd. M. LETTS, Glasgow, 1946.

4 Izd. HAMY, kao gore, bilj. 3. Prema BOUVIERU, Hercegovina je pod vlašću Turaka, *Chiflonija* je kršćanska i nju drži kralj Dalmacije. Ghillebert de LANNOY (usp. bilj. 13) poistovjećuje ovu posljednju s otokom *Kefalonìa* (Céphalonie).

***

Najstariji i ujedno najpoznatiji tekst o našem predmetu je odlomak iz *Knjige* Raymonda d'Aguilersa, u kojemu kapelan tuluškog grofa opisuje prolaz francuskih križara kroz Slavoniju.⁵ Ovi su u Slavoniju ušli preko talijanske pokrajine Friuli početkom prosinca 1096, a u siječnju naredne godine već su bili u Skadru, gdje je tuluški grof susreo kralja Konstantina Bodina prije nego što će ući na njegovo područje. Dugih četrdeset dana putovalo se „pustom i brdovitom zemljom, bez putova”. Posluživši se biblijskim izrazom, pripovjedač izjavljuje da puna tri tjedna nisu vidjeli ni životinje ni ptice, a još manje ljude: ovi su napustili svoje nastambe i sela povukavši se u šume i na litice, odakle su napadali one koji bi zaostajali. Jednoga dana se i tuluški grof našao okružen neprijateljskim domorocima, kojih se oslobodio naredivši da neke od njih osakate kako bi ulio strah u kosti ostalima. Gusti oblaci prekrivali su nebo. Dogovor s kraljem [Bodinom] nije služio ničemu, jer su „ovi divljaci koji nisu poznavali Boga” izbjegavali dođir s križarima, nisu ih opskrbljivali hranom i stalno su ih uznemiravali.⁶

Valja reći da prijelaz preko Dinarskih Alpi zimi, s brojnom vojskom i hodočascima, nije bio nimalo privlačiv posao. Tuluški grof nije bez sumnje putovao uz obalu, nego kroz unutrašnjost, što nije bio uobičajeni put za prijelaz Balkanskog poluotoka. Redovito se putovalo uz obalu, a u Draču bi se uzela Via Egnatia koja je vodila do Carigrada, kao što su to činili drugi 1097. ili grof od Neversa 1101.⁷

Tek 1203. ponovno nalazimo Slavoniju u našim tekstovima i to prilikom ratnog pohoda koji je Venecija nametnula križarima da si nadoknadi troškove zbog njihova prijevoza na Istok. Opsadu Zadra opisali su Villehardouin i Robert de Cléry. Ovaj posljednji navodi snabdijevanje flote u Puli i dodaje da je „grad Zadar vrlo lijep i pun svakakvog bogatstva”.⁸ Villehardouin je tek nešto opširniji: „Zadar u Slavoniji... je jedan od najutvrđenijih gradova na svijetu... okružen visokim zidinama i visokim kulama”, tako da je teško naći „ljepši, utvrđeniji i bogatiji” grad od Zadra. Uostalom ovaj je grad bio do temelja opljačkan i srušen.⁹ Pripovjedač dodaje da je dio križara bio spreman radije napustiti vojsku nego tu provesti zimu i bez duljeg čekanja poći put Svete Zemlje.¹⁰ Još jednom, ali možda u znak odmazde zbog napada protiv Zadra, Slavonija se pokazala negostoljubivom, što svakako nije bio podstrek novim trupama da se odluče za prijelaz tom zemljom.

Poznat je još samo jedan put ovom zemljom. U studenom 1346. Niccolò de Poggibonsi, vraćajući se s jednim drugom iz Jeruzalema, pošto je proživio tešku oluju na moru,

---

5 Raymond d'AGUILERS, *Liber*, izd. J. H. i L. L. HILL, Paris, 1969, str. 36–38 (*Documents relatifs à l'histoire des croisades*, 9).

6 Pripovjedač navodi da se ovo uznemiravanje križara nastavilo nakon susreta s albanskim kraljem Bodinom, a da je tuluški grof zabranio svojim ljudima bilo kakvu odmazdu.

7 Lombardi sa začelja križarske vojske nisu išli Slavonijom, tj. južnim krajevima Balkanskog poluotoka, nego dolinom Dunava.

8 Robert de CLARI, *La conquête de Constantinople*, izd. Ph. LAUER, par. 13.

9 Geoffroy de VILLEHARDOUIN, *La conquête de Constantinople*, izd. E. FARAL, par. 63, 77. i 85.

10 *Isto*, par. 101.

odluči napustiti svoj brod „u jednoj slavonskoj luci” i kopnom stići do Poreča. Obotica su prošla kroz „mnoga brda i doline” da bi na kraju pali u ruke šestorice ljudi, koji su ih orobili i vezanih ruku odveli u neku gustu šumu. Niccolò uspije pobjeći i doći do malog gradića koji se zove Collirivozi (Kringa), gdje mu je neki starac dao hrane. Odatle je došao do obale i s unajmljenim brodićem stigao „u porečku luku u Slavoniji”, odakle je došao u Veneciju.¹¹

Svi ostali izvještaji o Slavoniji potječu od hodočasnika koji su se ukrcavali u Veneciju za put u Svetu Zemlju. Treba dodati da oni koji su se ukrkali na trgovačke brodove (brodovi na vesla i karavele) redovito izbjegavaju izlaske na kopno. Poggibonsi u odlasku pristaje u Puli, a zatim izravno plovi do Modona na jugu Moreje (Méthoni na jugozapadu Peloponeza). Jakov iz Verone, kojega prate povoljni vjetrovi, ostavlja s jedne strane Istru, Slavoniju i Albaniju, a s druge Romagnu i bez pristajanja stiže u Otranto.¹² Georges Lengherand, vraćajući se mletačkom lađom s Rhodosa, ne pristaje ni u jednoj luci prije dolaska u Veneciju, nakon četrdeset dana plovidbe.¹³

Naprotiv, svi oni koji su se koristili mletačkim galijama, specijaliziranim za prijevoz hodočasnika, plovili su duž dalmatinske obale i silazili u više navrata na kopno. Galije se naime nisu udaljavale od obale nego su prolazile brojnim dalmatinskim kanalima, što je propovjedačima dalo priliku da opišu obale i otoke. Zanimljive podatke ostavili su: irski franjevac Simon Semeonis (1323); Simon de Sarrebruck (1395);¹⁴ grof Roger de Sanseverino, Gabriele Capodilista i Englez William Wey (1458); dominikanac Felix Fabri (Schmidt), Santo Brasca, Pierre Barbatre i anonimni pisac *Putu u sveti grad Jeruzalem* (1480); Bernhard de Breydenbach, Georges de Gumpfenberg i po drugi put Felix Fabri (1483); Georges Lengherand i Conrad de Grünemberg (1485–1486); Philippe de Voisins (1490) i milanski kanonik Pietro Casola (1494). Katkad je više pripovjedača putovalo zajedno, pa su njihova kazivanja paralelna, iako svatko promatra sa svoga stajališta.

Simon Semeonis je najstariji.¹⁵ On bilježi svoja pristaništa: „Grad Pula, koji se nalazi u pokrajini Istri (Listriae) i podložan je Veneciji, čija je luka vrlo lijepa i sigurna od

---

11 Da li je želio dublje zaći u unutrašnjost, da na taj način izbjegne putovanje Kvarnerom, ili je već stigao do Istre? Ime *Collirivozi* (danas *Kringa*, sjeveroistočno od Poreča) ide nekako u prilog ovom drugom rješenju.

12 *Revue de l'Orient latin*, III/1895, str. 173.

13 *Voyage de Georges Lengherand, mayeur de Mons en Haynaut, à Venise, Rome, Jerusalem, Mont Sinaï et le Kayre, 1485–1486*, izd. GODEFROY-MENIGLAISE, Mons, 1861 (Société des bibliophiles belges, 19). Isto tako 1446. Ghillebert de LANNOY, koji je unajmio jedan mletački brod, nakon mnogo muka uspio je iz Modona (Méthoni) doći na Krf, zatim ravnim morskim putem doći do Poreča, odakle je pored istarskog Novigrada (Chitanone) i preko tršćanskog zaljeva napokon stigao u Monfalcone. Usp. Ch. POTVIN, *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy*, Louvain, 1878, str. 177).

14 S obzirom na identifikaciju hodočasnika Ogiera VIII, od Anglure ne namjeravamo slijediti izdavače (*Le Saint voyage de Jherusalem du Seigneur d'Anglure*, izd. F. BONNARDOT i A. LONGNON, Pariz, 1878). Riječ je sasvim sigurno o njegovu očuhu Simonu de Sarrebruck, gospodaru Anglure po braku s udovicom Ogiera VII.

15 Simon SEMEONIS, *Itinerarium ab Hybernia ad Terram Sanctam*, izd. M. ESPOSITO, Dublin, 1960, str. 36 i dalje (*Scriptores latini Hiberniae*, 4).

svakog vjetra; Zadar, vrlo bogati grad." Ista svojstva pripisuje i Dubrovniku. U Zadru upozoruje na tijelo sv. Jurja, ali i na neobičnu odjeću tamošnjih žena, od kojih neke na glavi nose „rožat ukras poput sova, druge izdužen i u obliku pravokutnika, druge opet vrlo velik i okrugao, sprijeda ukrašen dragim kamenjem. Na ovaj način sve su kao štitom zaštićene od tuče, vjetra, kiše i sunca." Semeonis bilježi i velik broj otoka: toliko koliko dana u godini. Divi se utvrđenjima Dubrovnika, osobito šarenilu stanovništva gdje se miješaju „Slaveni, Barbari (Arbanasi?), Patareni (iz Bosne?) i drugi raskolnički trgovci, koji se posvema razlikuju od Latina svojim ponašanjem, odjećom i jezikom. Jer Slaveni imaju jezik vrlo sličan Česima, dok se u mnogome razlikuju obredom, budući da Česi slijede latinski obred a mnogi od Slavena grčki obred." Spominje upotrebu iste vrste novca kao u Veneciji, prisutnost relikvija sv. Blaža, obilje ptica grabežljivica, napose sokola, koje se prodaje po niskoj cijeni. Svoj izvještaj završava opisom tvrđave (Lovrjenac) koja dominira gradom, a sagrađena je na strmoj stijeni koja je dijelom okružena morem. S obzirom na Albance ističe da se nose slično kao i Grci, dok Slaveni nose bijele kape, produžene i zaobljene, na čiji vrh plemići zataknu po jedno dugo pero, da bi se razlikovali od seljaka i običnih građana.

Irski franjevac je bez sumnje vrlo pažljiv na ove živopisne pojedinosti. Njegovi suparnici redovito se drže ustaljenih okvira, a razlikuju se u svom opisu ako ih sudbina plovidbe nanese u iste luke.

Ono što nam ovi izvještaji donose na prvom mjestu zapravo su kratki osvrti o uvjetima plovidbe. Poreč je općenito uzevši prva etapa putovanja: Sanseverino bilježi da Mlečani ondje raspolazu sa svime što je brodovima potrebno da stignu do Krfa ili Modona (Méthonija); Capodilista navodi da se tu redovito ukrca po jedan pilot vješt plovidbi Jadranom.¹⁶ Njihov brod plovi Kvarnerskim zaljevom, prolazi između otoka, zaustavljajući se tu i tamo prije nego stigne u Dubrovnik. Na odlasku iz ovoga grada zahvaćen vjetrom dolazi do Ulcinja, ali tu ne može pristati i nastavlja svoj put.

Godine 1480. hodočasnici su „dugo putovali između brojnih otoka i opasnih litica". Pošto su prošli Zadar, vjetar ih je bacio „prema jednom otoku na lijevoj strani", gdje se galija usidrila. Felix Fabri pripovijeda da su hodočasnici s malim čamcima sišli na kopno, gdje su s užasom otkrili jedno raspadnuto tijelo koje je more izbacilo na obalu. Nakon tri dana i tri noći razvili su jedra i otplovili dalje. Santo Brasca ističe da je vjetar bio povoljan i omogućio im je da mimođu Hvar i bez zaustavljanja dođu do Korčule.¹⁷ Na povratku je oluja zahvatila Fabrijev brod kad je ovaj napustio „otoke Gazopolisa".¹⁸

---

16 Sanseverino i Capodilista putuju istim brodom 1458. godine (kao gore, bilj. 1 i 2). Casola (niže, bilj. 19) također spominje ukrcajanje pilota u Poreču.

17 BRASCA (kao gore, bilj. 1); *Le voyage de Pierre Barbatre à Jerusalem en 1480*, izd. P. TUCOO-CHALA i N. PINZUTI, *Annuaire Bulletin de la Société de l'Histoire de France*, 1972–1973, str. 73–172 (s značajnim bilješkama); *Frateris Felicis Fabri Evagatorium*, izd. HASSLER, Stuttgart, 1843–1849, t. I, str. 33 i dalje (prvo putovanje), pr. A. STEWART, 1896 (*Palestine Pilgrims texts society*); *Le voyage de la Sainte Cyté de Hierusalem*, izd. Ch. SCHEFER, Paris, 1882 (*Recueils de voyages et documents*, 2).

18 To bi bio Cassiopi na Krfu, a ne otok Saseno. Usp. A. DUCCELLIER, *Note sur l'île de Sazan (Saseno)*, *Byzantinische Forschungen*, V/1977, str. 23.

Brod je stigao u Hvar prolazeći mimo Dubrovnika i Korčule. Tu su ostali tri dana da se osvježe posada i putnici, ali kad su odlazili vjetar se ponovno digao pa su se sklonili u zavjetrinu jednog strmog brda, gdje su bacili sidro. Brod je ponovno prolazio Kvarnerskim zaljevom, od kojega su strahovali, bio je bačen između brda i još jednom je trebalo spustiti sidro.

Godine 1483. Fabri i drugovi na brodu *Contarina* pristaju prvi put u Rovinju a ne u Poreču. Pošto su prošli Kvarner, njihova je galija spustila sidro u Osoru na otoku Cresu, u dubokoj i sigurnoj, iako teško pristupačnoj uvali, kakve se često nalaze u tim predjelima. Brod *Landa*, na kojem se 1485. nalazio Lengherand, u nastojanju da nadoknadi izgubljeno vrijeme pokušava izravno doploviti do Zadra. Vjetar je odlučio drukčije, pa je trebalo pristati u Poreču, tako da je brod tek nakon osam dana došao u Zadar. „Nakon našeg odlaska iz rečenog Zadra (Jarre), naša je galija stalno prolazila kanalima između stijena i brda.” Pristala je u Hvaru, Korčuli i Dubrovniku.¹⁹ Godine 1494. nedostatak kruha gotovo je prisilio Casolinu galiju da se vrati u Zadar. Dobri je kanonik zabilježio koliko su grebeni dalmatinske obale opasni za plovidbu. Njegov je brod zahvatila oluja na odlasku iz Dubrovnika; neko su se vrijeme kolebali da pristanu u jednu albansku luku (Budvu ili Bar), ali su napokon ipak stigli na Krf. Na povratku su se zaustavili u Korčuli i u Hvaru, ali nisu ulazili u Šibenik: brod je bacio sidro kod jednog nenastanjenog otoka, a ribari iz grada su ih čamcem opskrbili namirnicama. Nakon toga još su se zaustavili u Zadru, Rovinju i Poreču.²⁰

Tijekom putovanja putnici su marljivo bilježili imena gradova ispred kojih su plovili, imena planina i otoka, kao što su to uvijek činili oni koji su vodili putni dnevnik. Tako Pierre Barbatre piše da se kraj uz Poreč naziva Istra (Hystria), da je istarska obala brdovita: „Pošto smo prošli uz brda Dalmacije i Slavonije... zaplovili smo između otoka Sasure i obala Slavonije” itd.

Neki su bili poneseni prirodnom znatizeljom. Georges Lengherand se divi bogatstvu vrtova s obiljem raznolikog drveća nepoznatog u njegovu rodnom Hainautu (Belgija). „U okolici” Poreča ima „lovora, maslina, ružmarina, šipaka i drugih stabala koje donose plodove. Okolo Korčule su velike stijene i brda na kojima ima mnogo smokava, šipaka, ružmarina, badema i drugog drveća za obilatu i dobru ishranu. U Hvaru i po okolnim brdima ima ružmarina i drugog raslinja, koje naraste veliko kao žutika u našem kraju.” Autor *Putu u Sveti grad [Jeruzalem]* ističe da na jednom otoku sjeverno od Hvara ima „vinograda; borova, stabala koja se zovu *thérebintes*** i drugog stranog drveća”, dok se u Dubrovniku divi vrtovima u kojima nalazi masline, naranče, šipke, „palme s datuljama, divlje smokve i lovorike”. Felix Fabri se zadovoljava spomenom mirisnih trava

---

19 LENGHERAND, *kao gore*, bilj. 13; FABRI (prethodna bilješka), sv. I, str. 88 i dalje (drugo putovanje). U isto vrijeme putuje i BREYDENBACH.

20 *Canon Pietro Casola's pilgrimage to Jerusalem in the year 1494*, pr. M. NEWETT, Manchester, 1907. Drugi opis nevremena na Jadranu: *Pilgerfahrt des Landgrafen Wilhelm des Tapferen von Thuringen zum Heiligen Lande in Jahre 1461*, izd. J. G. KOHL, Bremen, 1868.

** *Thérebintes*, terebint, vrst borovog drveta (smrdelj) od kojeg se pravi terpentini.

na otoku Cresu, gdje su se hodočasnici opskrbili s *agnus castus*.²¹ On bilježi da su ondje nabrali trava za salatu. Kad se putnici zanimaju za biljne proizvode, oni to najčešće čine radi vlastite prehrane. Brodski propisi predviđaju svježnu hranu,²² ali nije bilo na odmet popuniti je nečim novim. To je ujedno prilika da se naglasi vrlo jednostavna i skromna ishrana lokalnog stanovništva. Na otoku koji je upravo opisao Fabri s radošću je pozdravljeno otkriće jednog polja zasijanog ječmom, jer je to bio navještaj nastanjenosti. Putnici su našli jednu skromnu nastambu u kojoj su stanovali siromašni Slavonci koji im nisu mogli dati ni ruha ni jaja, jer su se sami hranili nekim korijenjem koje su sušili i od njega pravili crni i neukusni kruh.

Casola se zaustavio kod Šibenika, u nekom selu gdje također nije našao kruha, ali se moglo nabaviti ovčjeg i kozjeg mesa. Na povratku, kaže on, hodočasnici nisu našli jaja ni sira čak ni u Korčuli, ali su se zadovoljili smokvama, suhim grožđem, dobrim kruhom i vinom. Sanseverino, sa svoje strane, izjavljuje da su viška vina izvrsna (*perfectissimi*) a lastovska vrlo dobra (*bonissimi*). Vis, priča Lengherand, snabdijeva Italiju sardinama: Casola i drugovi nisu propustili a da ih ne kupe.

Fabri je neugodno iznenađen što u toj zemlji, od Poreča do Dubrovnika, nije našao svratišta „kao što ih ima u nas”. Kad se i nađe nekakvo konačište, gostioničar ne daje gostima ni tave ni lonca, tako da hodočasnici nisu u mogućnosti pripremiti hranu. Casola otkriva da u Dubrovniku treba poći u krčmu ako se želi nabaviti vino, pa se stječe dojam da gradovi [na hrvatskoj obali] nisu opskrbljeni za prijem putnika kao oni u Francuskoj, Italiji i Njemačkoj. Pa ipak brodovi su tu nalazili svoju najnužniju opskrbu. Ako Lengherand piše o Hvaru kao gradu „koji je vrlo skromno opskrbljen živežnim namirnicama za prehranu hodočasnika”, Fabri nailazi na vrlo lijep prijem kod svoje redovničke subraće dubrovačkih dominikanaca, koji su ga ne samo lijepo primili nego i dobro opskrbili za daljnje putovanje namirnicama i jakim vinom iz Slavonije.²³ Što se Sanseverina tiče, on je bio izvanredno ugošćen u Dubrovniku, kao što to i priliči bliskom rođaku milanskog vojvode: tajnik magistrata dao mu je izobilje voća po dolasku, raskošno su ga primili i po odlasku opskrbili namirnicama...

Razumije se da su gradovi privlačili najveću pažnju. Putnici su bili zadivljeni gradovima kao što su Dubrovnik i Zadar. Lengherand se divi Hvaru, malom gradiću podignutom na jednom brdu, koji je davao dojam kao da je tek nedavno sagrađen. Korčula se učinila Casoli kao tvrđava koju je lijepo vidjeti, dok je za Lengheranda „lijep mali gradić, koji je tek prije kratkog vremena utvrđen”. Prvi predmet pažnje su utvrđenja. Dubrovačka se Simonu Semeonisu čine vrlo čvrstim. Barbatre se divi novim zidinama, vr-

---

21 Izvještaj s drugog putovanja. Barbatre otkriva da je „u zemlji od Zadra pa dalje bilo žita, ječma i drugog zrelog zrnja, jedno je bilo u snopovima a drugo već spremljeno u suše, dok su bobice grožđa u vinogradima bile velike i ispunjene” – da bi pokazao kako žitarice i grožđe u ovim krajevima sazrijeva prije nego u Francuskoj.

22 J. RICHARD, *Le transport outre-mer des croisés et des pèlerins* (tiska se u Aktima simpozija za pomorsku povijest, Stuttgart, 1985).

23 Lengherand piše s obzirom na Zadar: „Većina seljaka prodaje vino na veliko ili na malo. Vina su im vrlo jaka i ne može ih se piti bez mnogo vode.”

lo čvrstim, „dobro opskrbljenim lumbardama i topovima”.²⁴ Lengherand, dobar poznavalac, stručnjački sudi da je Dubrovnik „jedan od najljepših i najutvrđenijih gradova koje je dosad vidio, sa svojim novim zidinama, širokim ulicama, svojim opkopima i jarcima u obliku lijevka”. Čini se da ipak Dubrovniku pretpostavlja Zadar: „čini se da je vrlo zabavan i prijatan”...

Pažnju koju naši putopisci posvećuju gradovima izražavaju u svojim prikazima. Conrad de Grunenberg dodaje u svojem izvještaju, o kojem ovdje ne namjeravamo govoriti,²⁵ nekoliko crteža perom o gradovima kao što su Poreč, Zadar, Hvar, Korčula, Dubrovnik, takvim kakve ih je vidio 1485. Crtač koji je ilustrirao tekst Bernharda de Breydenbacha također reproducira sliku Poreča među sedam gravira koje ilustriraju putovanje dekana iz Mainza.

Ali naši putnici su prije svega hodočasnici. Svaki od njih opisao je u svojoj knjizi relikvije koje se časte u svakom od gradova. Prva briga svakog hodočasnika po silasku na kopno je da posjeti tijela svetaca. Tako npr. kad je Landa pristao u Zadru, otkrio je da je jedan od čuvara ključeva svetišta sv. Šimuna, starca koji je blagoslovio dječaka Isusa na dan obrezanja, bio odsutan toga dana. Njegovo razočaranje pretvorilo se u radost slijedećeg dana kada je napokon vidio raku sv. Šimuna. Izvještaji putnika sačinjavaju pravi repertorij relikvija koje su se častile u gradovima uz hrvatsku obalu, a koji, na žalost, ne možemo analizirati ovdje. Istaknimo samo ovu opasku Barbatrea po dolasku u Korčulu: „U ovom gradu nismo vidjeli nijedno svetačko tijelo.” Zbog toga su bez sumnje Lengherand i drugovi, kad je njihov brod pristao na tom otoku, pošli posjetiti franjevački samostan na susjednom otoku „da si nakon dugog putovanja malo razgibaju noge”...

Uostalom, turizam i pobožnost idu zajedno. Fabri posjećuje katedralu u Rovinju da se pomoli nad grobom sv. Eufemije, ali navodi franjevački samostan čiji je vrt pravi mali raj. Barbatre kaže za Dubrovnik da je to „najprijatniji grad koji je upoznao” i zanosi se ljepotom kapele u kneževoj palači, glavnim oltarom katedrale, čiju je veličinu zabilježio (6 x 9 stopa), spominje njegovu pozlaćenu podlogu i osamnaest kipova koji ga ukrašuju. Casola zapaža sjedala zadarske katedrale. Barbatre govori o crkvi naše Gospe milosne koju su franjevci opservanti počeli graditi 1475. i za koju su došli tražiti milostinju na njegov brod, koji je tada bio usidren u hvarskoj luci; spominje i nanovo izgrađenu katedralu s pripadnim zdanjima, a u Dubrovniku gradsku uru s dva čovjeka u oklopu koji udaraju sate i prikaz mjesečevih mijena. Autor *Putu u Sveti grad* dijeli njegov zanos. Svi pak veličaju izvor koji izvanredno vješto izvedenom kanalizacijom opskrbljuje Dubrovnik vodom.

Znatiželja se proteže i na tragove prošlosti. Poggibonsi je posjetio amfiteatar u Puli; izgradnju ovog „dvorca” koji ga, ne bez razloga, podsjeća na rimski Koloseum, pripisuje

---

24 Da bi dao sliku veličine Dubrovnika, pisac kaže da je po prilici za trećinu ili malo više manji od Vernona ili Gisorsa.

25 O ovom govori H. Heger u svojoj komunikaciji: *Srednjovjekovne slike krajeva hrvatske kulture* (usp. CCP/16, str. 195). Grunenbergove minijature reproducirane su kao ilustracija izdanja o putu Santa Brasca (*kao gore*, bilj. 1), dok se Breydenbachove gravire nalaze u većini brojnih izdanja njegova izvještaja u 15. i 16. stoljeću (u nekima se Poreč brka s otokom Hvarom).

nekom rimskom caru. Zapazio je i stare grobove koji ga okružuju. Ali za gospodara Anglure to je zapravo „Rolandova palača”. Barbatre ovoj identifikaciji dodaje podzemni hodnik kojim je naš junak odlazio u posjet kćeri gospodara grada... Isti spomen vrijedi i za jedan otočić nasuprot Zadru s „utvrđenim gradom”, gdje su se zadržavali Roland i Danac Ogier u vrijeme „njihovih ratova”. Bez sumnje riječ je o otoku *Zloga Vijeća* na kojem su se iskricali Mlečani prije opsade Zadra.²⁶

Putnici se zanimaju također i za stanovnike ovih krajeva. Kao nekoć Simon de Semonis, tako i Casola opisuje dubrovačke lijepe dame, njihovu odjeću, nakit i visoko uzdignute šešire s ukrasom na vrhu, koje uspoređuje s velikim ovčjim repom. Barbatre je još precizniji: riječ je o odjevnom predmetu od platna, s visokim ovratnikom odostraga, rascijepljenim na ramenima, zaokruženim sprijeda; Dubrovkinje nose ili šeširić od vunenog platna s dva roga ili kapu koja podsjeća na „engleske gospođice” ili na šišmiše... Isti pisac zapaža da se na dubrovačkim ulicama prodaje olovo, što potvrđuje blizinu rudnika srebra. Lengherand piše da su u Stonu solane koje Dubrovnik opskrbljuju solju. Autor *Putu u Sveti grad* buni se protiv tržnice robova: „Svaki dan na gradskoj tržnici susreće se više ljudi koji nisu ni kršćani ni Saraceni, koji žive kao životinje bez zakona i bez reda; kao što smo vidjeli i bilo nam je rečeno u gradu, ovi ljudi žive vrlo skromno i siromašno. To su robovi koji se prodaju poput stoke, tako muškarci kao i žene, djevojke i djeca.” Ove ljude koji nisu ni kršćani ni muslimani teško je identificirati. Još 1395. gospodaru Anglure bilo je rečeno da su ti ljudi „iz Bosanskog kraljevstva, gdje ima vrlo loših kršćana”. O toj Bosni je Gilles le Bouvier dao vrlo crnu sliku.²⁷ Nije jasno da li se putnicima pripovijedalo kako su ti ljudi pogani zato da se spriječi njihov eventualni prosvjed protiv takvih postupaka, ili su to pak bili stvarni robovi dovedeni iz poganskih krajeva na obalama Crnog mora.

Ovo nas dovodi do pitanja o jezicima. Barbatre, koji dolazi iz Venecije, bilježi da se u Dubrovniku „malo drukčije govori”. Čuo je naime kako se govori jednim talijanskim dijalektom. Fabri je susreo u Cresu jednog pustinjaka, dominikanca, koji je govorio samo dalmatinski i slavonski. Casola se ruga nekom propovjedniku koji je želio propovijedati u Dubrovniku, procjenjujući da njegovi slušatelji nisu imali nikakve koristi od takva propovijedanja, budući da su Slavonci, tj. nisu poznavali drugog jezika osim slavonskog. Što se tiče Lengheranda, on pripovijeda da su u Zadru „osim drugih misa slušali jednu koju je neki svećenik čitao na slavonskom jeziku”.²⁸

Evo i kratkog izvještaja o folkloru: isti Lengherand je u noći sv. Ivana primijetio „više vatri koje su pogani zapalili na nasipima uz more gdje nije bilo nikakvih naselja”.

Konačno, naši putnici su s pažnjom pratili politička zbivanja. Već je Simon de Semonis pribilježio koji su gradovi podložni Veneciji, kao i napredovanje srpskog vladara u

---

26 Usp. Martino da CANALE, u *Archivio storico italiano*, VIII/1845.

27 „Ova je zemlja vrlo loša, a ljudi vrlo opaki, spremni na rat. Žive siromašno i poput divljih životinja, a hrane se riječnim ribama, smokvama i medom koga imaju dosta. Idu od šume do šume i pljačkaju ljude, koji onuda putuju iz jedne zemlje u drugu. Sa sobom o pojasu nose vrećicu brašna od koga, kad su u šumi, peku pogačice na vatri.”

28 Sastav časoslova na slavonskom jeziku pripisuje sv. Jeronimu, na čije pustinjačko obitavalište kod Zadra upozoruje Barbatre. Brasca spominje, prije dolaska u ovaj grad, stijenu na kojoj je Jeronim pokornički živio.

Albaniji. Gotovo se svi zanimaju za prilike u Dubrovniku. *Sveto putovanje gospodara od Anghure* izvještava da se ovaj grad, koji bi trebao biti podložan ugarskom kralju, pobunio i da ima samostalnu upravu, ali da kralju ipak plaća ono što iziskuju „njegova prava”. Barbatre misli da grad, koji istodobno plaća porez kralju i danak Turcima, jedva čeka završetak izgradnje zidina kako bi prekinuo plaćanje danka ovom drugom, tj. Turcima. Santo Brasca tvrdi da Dubrovčani plaćaju osim navedenoga danak napuljskom kralju i Veneciji.²⁹ Godine 1485. Mletačka Republika dolazi u sukob s Dubrovnikom; stoga brod kojim se Lengherand vraća s Istoka ne pristaje u gradu sv. Vlaha.³⁰ Naprotiv, galija *Contarina* se ne zaustavlja u Zadru „jer se tamo umire”, pribilježio je autor *Putu u Sveti grad Jeruzalem*. Fabri potvrđuje da je ondje harala kuga.

Ali od 1480. hodočasnici s posebnom pažnjom prate tursku opasnost. Galija kojom putuje Fabri zadržala se tri dana u porečkoj luci, jer se govorilo da je turska mornarica na Jadranu. Naš dominikanac smatra posebnom srećom što su mogli baciti sidro u luci na koju su naišli, jer bi u protivnom vjerojatno naletjeli na spomenutu flotu koja je plovila prema obalama Apulije. Kaže da strah od turske flote vlada i u Korčuli. Santo Brasca konstatira da se „lijepa i plodna nizina” između Zadra i Splita, nekoć napuštena zbog Turaka, počinje ponovno napuštivati. Barbatre nam veli da je korčulanski biskup zbog bojazni od Turaka napustio svoje biskupsko sjedište i našao utočište čak u Rimu. On dodaje da Turci drže planine iznad Kotora. Autor *Putu u Sveti grad Jeruzalem* ističe da je u Korčuli „trebalo ispeći kruha za hodočasnike, jer su se siromašni stanovnici obližnjih krajeva sklonili u grad zbog Turaka koji su ih progonili”. Također je zabilježio da su se „zbog straha od Turaka” po susjednim brdima palile vatre kao znak za opasnost. Godine 1494. Casola govori o otoku *Murata*, u blizini Hvara, koji je služio kao utočište susjednih seljaka u vrijeme turskih upada.

***

U *Knjizi opisa zemalja* Gillesa le Bouviera govori se o Hrvatskoj da bi to bila vrlo „prijatna zemlja” kad bi u njoj vladao mir (pisac aludira na stalnu tursku opasnost koja se ondje osjećala sredinom 15. stoljeća), a o Dalmaciji da je „prijatna i lijepa zemlja”. Dosad navedeni pisci-putnici ne daju cjeloviti sud o Hrvatskoj i njezinim pokrajinama kao cjelini: njihovo poznavanje ovih krajeva vrlo je fragmentarno.

Svi su oni, od prve križarske vojne do kraja 16. stoljeća, ljudi iz Francuske, Italije, Njemačke i Britanskih otoka, koji su krenuli put Svete Zemlje. Vrlo su rijetki oni koji su to putovanje poduzeli kopnenim putem preko Slavonije. Križari 1096–1097. nalaze da je put težak a stanovništvo nepovjerljivo; oni iz 1203. nailaze na otvoreno neprijateljstvo. Jedini hodočasnik koji je htio izbjeći morski put, Poggibonsi, pao je u ruke razbojnika. Slavonija se teško otvarala putnicima, pa je Fabri zabilježio da ovima nije pružala one pogodnosti na koje su nailazili u svojoj zemlji: nedostatak svratišta, koji ga je iznenadio, traži bez sumnje dodatna tumačenja. Zapravo, najčešće su Slavonijom

29 Philippe de VOISINS zadovoljava se izjavom da je Dubrovnik (Aragossa) „utvrđeni grad” koji plaća danak Turcima (*Voyage à Jerusalem de Philippe de Voisins*, izd. TAMIZEY DE LARROQUE, Pariz i Auch, 1883).

30 Gilles le BOUVIER, koji piše četrdesetak godina prije Lengheranda, kaže da Dubrovnik ima vrlo lijepu morsku luku u koju nije dopušten ulaz mletačkim brodovima.

išli baš hodočasnici, koji su se ukrcavali u Veneciji, ponajviše na hodočasničke galije koje su izbjegavale pučinsku plovidbu a prednost su davale putovanju uz obale Istre, Hrvatske i Dalmacije. Bilo je, međutim, i drugih hodočasnika koje je privlačilo Jadransko more: Fabri je zabilježio primjer Mađara koji su se ukrcali da idu do Ancone, odakle su pošli u posjet svetištu u Loreto;³¹ oni bez sumnje nisu jedini koji su slijedili „hodočasničke putove” drukčije od onih koje smo opisali. Ali nam nisu ostavili zapisanih uspomena.

Oni koji su nam ih ostavili slijedili su obalu i pristajali u lukama i na otocima. Pristaništa u koje su svraćale galije zbog opskrbe svježim namirnicama, u gradovima koji su imali redovito dobro opskrbljene tržnice, dopuštala su hodočasnici da se na brzinu upoznaju sa svetištima i zanimljivostima svakog od njih. Njihov je sud o gradovima uz hrvatsku obalu i na otocima općenito vrlo pozitivan. Naprotiv, kad su ih opasnosti plovidbe dovele u dodir sa stanovnicima zabitnih mjesta ili neplodnih otoka, ovi su ponijeli utisak o skromnosti dotičnih stanovnika i njihovoj stvarnoj bijedi.

Njihova su svjedočanstva površna i razbacana a da bi se iz njih mogla dobiti cjelovita slika. Izvjesno je, ako se izuzmu luke, da srednjovjekovna Slavonija nije bila kraj za prolaz zapadnih hodočasnika na putu za Jeruzalem, ali ostaje mogućim kao put za druge putnike i namjernike.

(priređio: F. ŠANJEK)

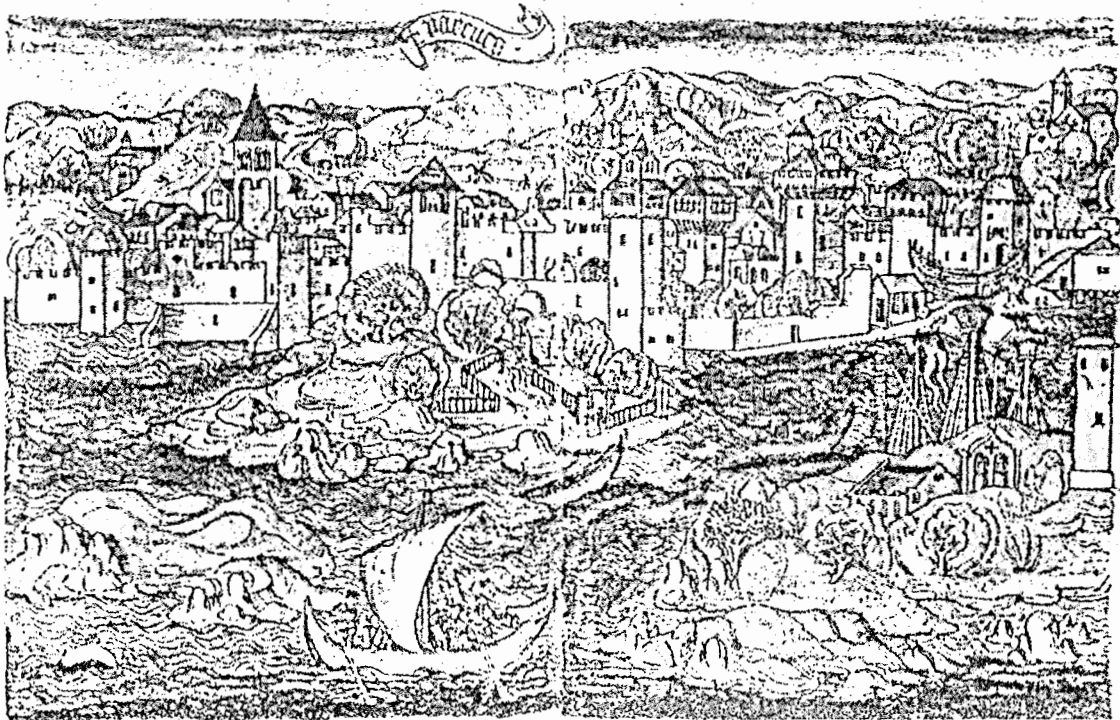
31 Ukrcali su se u lukama Kvarnerskog zaljeva, bez sumnje su posjetili Trsat kod Rijeke, gdje je po tradiciji bila „Sveta kuća” prije njezina prijenosa u Loreto. Usp. Walter PÖTZL, *Santa-Casa-Kult in Loreto und in Bayern*, Wallfahrt kennt Keine Grenzen, München-Zürich, 1984, str. 368–382. Gilles le BOUVIER piše da su Slavonci „veliki katolici” i vrlo privrženi hodočašćima u Rim i Compostellu, i ovdje upozorujemo na izvještaj prof. Hegera (*kao gore*, bilj. 25).

RÉSUMÉ

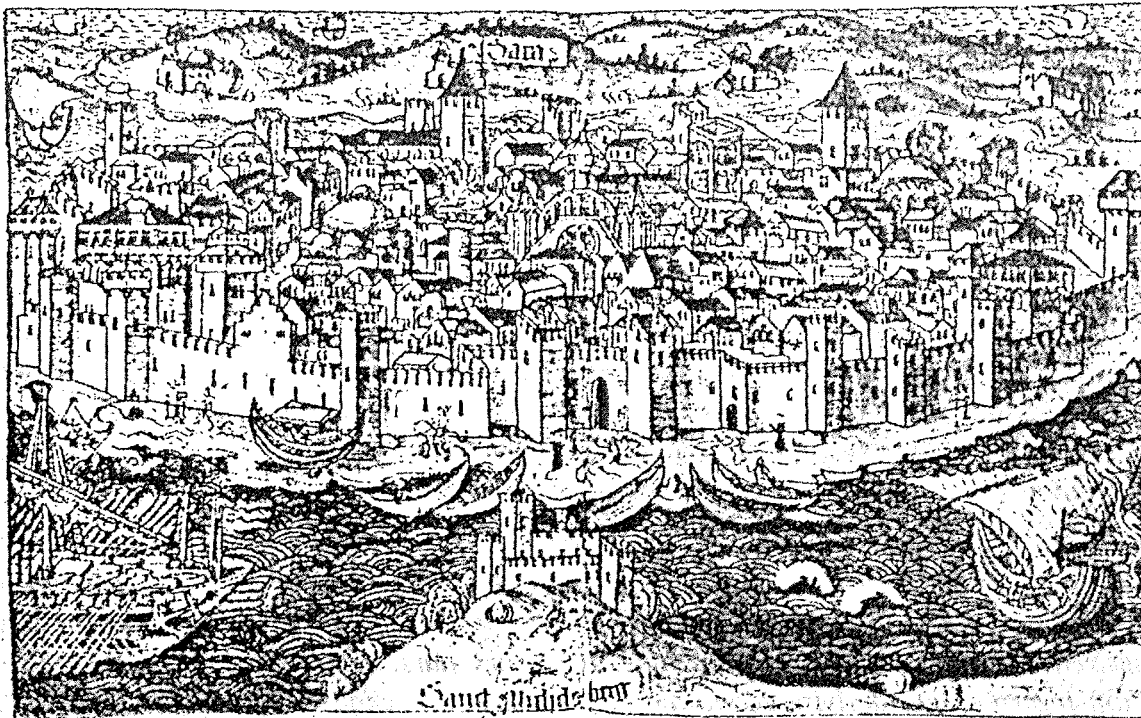
La contrée, mal définie dans les conceptions géographiques médiévales, qui est appelée l'Esclavonie, n'est pas absente des relations de pèlerinage ni des récits de la croisade. Seul toutefois le narrateur qui s'est attaché à retracer l'itinéraire de Raymond de Saint Gilles, Raymond d'Aguilers, a décrit la traversée de tout le pays, du nord au sud, par une armée de croisés: traversée difficile, par des chemins mal frayés, en plein hiver, mal accueillie par la population. Une seule autre troupe s'est risquée à travers l'Esclavonie : celle des croisés qui voulurent quitter l'armée qui hivernait après la prise de Zadar, en 1202 : elle fut contrainte à rebrousser chemin. Les autres armées des croisés ont généralement évité le pays, passant d'ordinaire par la voie du Danube ou par l'Albanie et la Macédoine.

Les pèlerins de Jérusalem ont d'ordinaire pris la voie de mer, au départ de Venise. Seul Niccolo de Poggibonsi a raconté comment il essaya de voyager par terre, au moins à travers l'Istrie, pour tomber d'ailleurs aux mains de brigands. Les récits des voyageurs décrivent les villes où ils ont fait relâche, avec leurs murs, leurs monuments, leur population bigarrée, leur activité économique et surtout les reliques qu'ils y ont vénérées ; les côtes et les îles, avec les périls de la navigation ; les ressources qu'ils ont trouvées pour leur ravitaillement. Ils apportent aussi l'écho des vicissitudes politiques, et notamment des craintes que suscite le danger turc. Mais leur vision reste partielle, précisément parce que les seules relations conservées sont celles de pèlerins de Jérusalem.

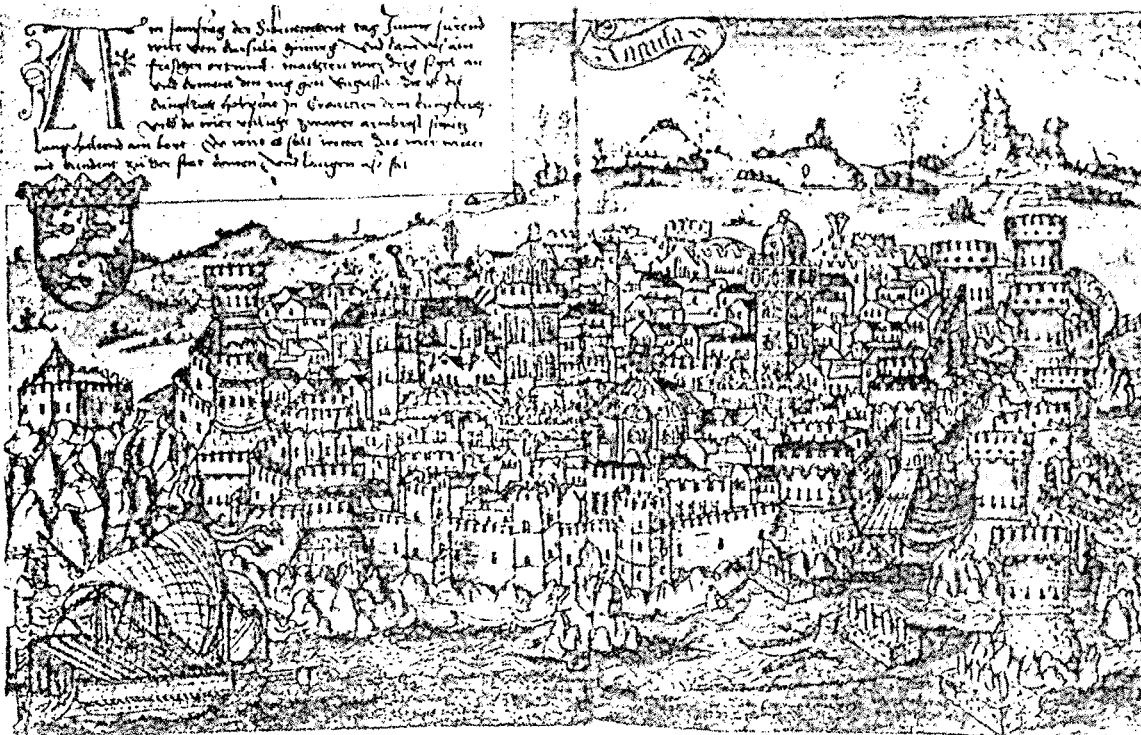
1485-1486: Crteži hrvatskih gradova prema rukopisu *Opusculum sanctarum peregrinationum ad sepulcrum Christi venerandum* Konrada von Grünemberga (izd. A.-L. MOMIGLIANO LEPSCHY, *Viaggio in Terrasanta di Santo Brasca* 1480, Milano 1966).

Poreč

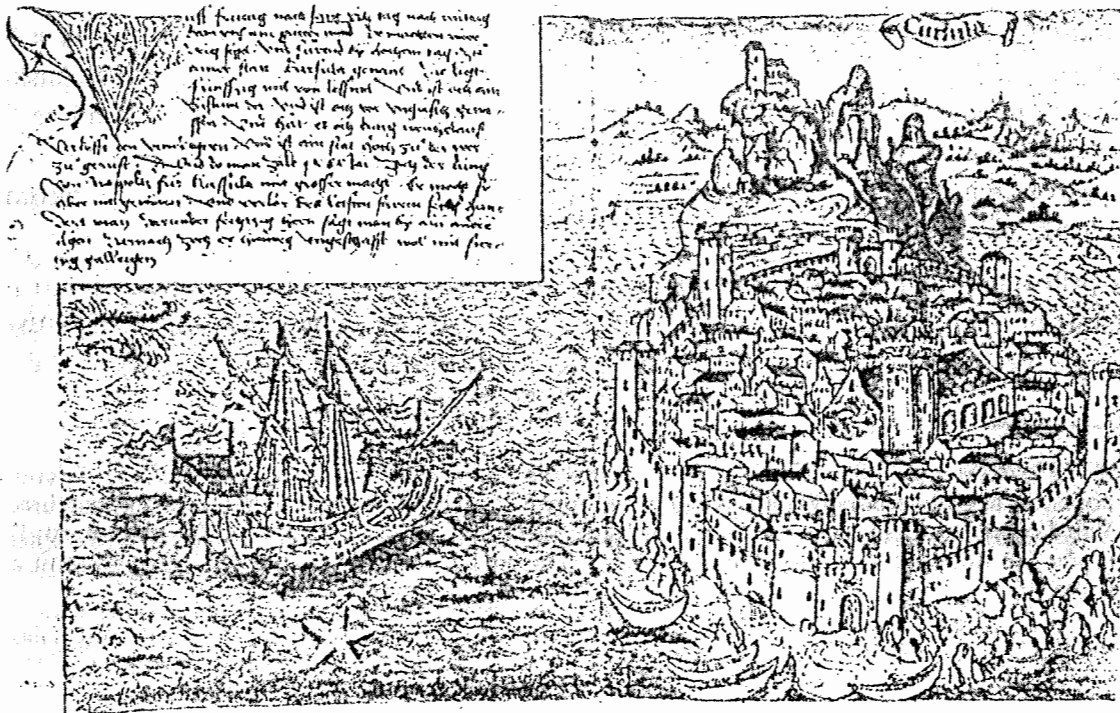
Zadar

Dubrovnik

Hvar

Korčula